DE HEILIGE DIMPNA EN HAAR RELIEKEN

Frieda Van Ravensteyn

Lezing gehoudens tijdens het Congres te Geel op 10 april 2011

1. Legende aan de hand van opnamen van het St.-Dimpnaretabel (1515) uit St.-Dimpnakerk.

Dimpna was de dochter van de heidense Ierse koning Damon en een christelijke moeder, die haar in het geheim liet dopen.
Toen Dimpna 14 jaar oud was stierf haar moeder, en de koning was ontroostbaar na het verlies van zijn gemalin. Geen enkele vrouw kwam in aanmerking als nieuwe echtgenote. Gegrepen door een duivelse begeerte vroeg de koning dan zijn eigen dochter ten huwelijk. Deze wees het verzoek kordaat af en ze vluchtte weg met haar biechtvader Gerebernus. Over zee en langs de Schelde kwamen ze aan te Antwerpen. Ze trokken verder de Kempen in. Te Geel vonden ze en kapel, toegewijd aan aan Sint Maarten en bouwden ze een hut in de nabijheid. Hier leefden ze als kluizenaars en zorgden ze voor de armen en behoeftigen.
De koning kwam hen echter op het spoor, maar ook nu weigerde Dimpna halsstarrig in te gaan op het onmogelijke voorstel van haar vader. De koning ontstak daarop in een waanzinnige woede en onthoofdde eigenhandig zijn dochter. Ook Gerebernus liet hij onthoofden en beide martelaren werden door de inwoners piëteitsvol begraven.
Op die graven werd weldra gebeden tegen waanzin.

Toen de martelaren later opgegraven werden om de relieken in de kerk de eer van de altaren te geven, werden de gebeenten van Dimpna en Gerebernus aangetroffen in twee blanke lijkkisten van witte zandsteen, een materiaal dat in de streek onbekend was.
Zo geloofden de inwoners dat de martelaren destijds door de engelen begraven werden.
Zij aanriepen hen nu als heiligen ter genezing van allerlei ziekten, maar vooral tegen krankzinnigheid.
De relieken werden overgebracht naar Geel (de overblijfselen van Gerebernus naar de kapel te Sonsbeck bij Xanten (D) – zijn hoofd bevindt zich nog te Geel.)

Van heinde en verre kwamen bedevaarders naar Geel om op het graf van de heilige Dimpna te bidden voor genezing. Weldra werd een "ziekenkamer" aangebouwd tegen de kerk wegens de grote toeloop "bezetenen en pelgrims" die een "novene" kwamen doen. De wachttijden liepen op en de patiënten zochten onderdak bij de inwoners van Geel.
Deze devotie ligt dus aan de basis van de latere "gezinsverpleging" voor psychiatrische patiënten te Geel.

2. Petrus van Kamerijk

Ca. 1250 schreef Petrus van Kamerijk de Vita Sanctae Dimpnae.
De Vita werd geschreven in opdracht van Stephanus van Brana, de toenmalige persona van Geel, een geestelijke en vertrouweling van de Heer van Geel, een Berthout.

- Naar eigen zeggen noteerde Petrus het verhaal uit de volksmond
- De dood van de hoofdpersonages wordt tussen 600 en 700 gesitueerd.

De door de Vita op gang gebrachte Dimpnaverering had meteen gevolgen voor

- de Dimpnakerk: de in ca. 1250 bestaande kerk wordt meerdere malen vergroot tot de huidige gotische kerk, begonnen in 1349.

- de Geelse samenleving: Dimpna zal cultureel, economisch en sociaal het Geelse leven gaan beïnvloeden.

3. Dualiteit van Dimpna

Dualiteit tussen legendarische Dimpna en historische Dimpna
De legendarische is die van de Vita van ca. 1250, de vele gezangen, gebeden, schilderijen, ... en de volksmond.
Van de eerste weten we bijna alles. Maar wie was de historische Dimpna. Als we deze tweede benaderen begeven we ons op glad ijs.

4. Dichtung und Wahrheit

De Vita werd 450 tot 550 jaar na haar dood opgetekend. Het is zeer onwaarschijnlijk dat er na zulk een periode nog iets zinnigs uit de volksmond kon genoteerd worden. De 'kern van de waarheid' die de St.-Dimpnalegende zou bevatten volgens de 'believers', kan in Dimpna's geval niet met historische gegevens gestaafd worden.

De lijst van de vroegmiddeleeuwse koningen is genoeg bekend. Ierland was al zeer vroeg gekerstend. Geen enkele bekende vorst komt in aanmerking om de incestueuze driftkop van de legende te zijn.
Toen de Dimpnaverering goed op gang was gekomen, werd het verhaal dankbaar door de Ieren gerecupereerd. Dimpna zou in Ierland Davnet hebben geheten en in het huidige graafschap Monoghan geleefd hebben. Maar taalkundig is de link tussen Davnet (of Dahmnait) en Dimpna nooit aangetoond. Er is geen verband tussen de Geelse en de Ierse Dimpna, waarover geen eenduidigheid bestaat. De meest dominant in beeld komende Ierse Dimpna was een vrome vrouw, die een kloosterorde stichtte en abdis werd; ze leefde in de 10de of de 11de eeuw. Haar staf wordt nog bewaard in een museum in Dublin.

Het eerste kritische onderzoek van de Vita, dat van de Bollandisten buiten beschouwing gelaten, dateert van 1911. De Duitse taalkundige Karl Schmeing vergeleek de legende van St.-Dimpna met oudere sagen als die van Gudrun en Oswald. Hij toonde verbijsterende overeenkomsten aan. De legende van St.-Dimpna was volgens hem dus geen authentiek werkstuk. In plaats van een kern van waarheid, bevat ze een kern van sagenmateriaal.

In 1925 analyseert de Jezuïet en mediëvist Desiderius Stracke de Vita en ook hij kwam tot de bevinding dat de Vita is afgeschreven van een oudere tekst, aangevuld met elementen uit de Bijbel. Stracke stelde duidelijk dat Petrus van Kamerijk nooit in Geel is geweest. De 'Series Miraculorum' zijn een paar jaar later geschreven en zijn eventueel wel uit de volksmond genoteerd.

Dimpna werd zelfs in Italië gespot. In de Villa Fabbri te Trevi in Umbrië bevindt zich een fresco van Dimpna. De voorstelling is volledig geënt op een gravure van Michiel Cnobbaert (1560-1610).

De zoektocht ging verder naar Xanten, waar ook over de Geelse heilige gesproken wordt, of liever in Sonsbeck. In de Gerebernuskapel daar bevindt zich een kruis met 2 minuscule relikwieën van Dimpna en Gerebernus, samen ca. 3 gr. geschat. Voor de rest zijn er in Sonsbeck of in Xanten

relieken van Dimpna of Gerebernus terug te vinden. Ook in het Domarchief van Xanten laat ze geen spoor na, tenzij in een breviermissaal van een 16e eeuwse kanunnik. Maar zowat alle heiligen staan in dat boek.

Een belangrijke rol in de verspreiding van de Dimpnalegende speelde zeker de abdij van Tongerlo. In de loop van de 16de eeuw gaven ze de opdracht aan Goswyn Vander Weyden om een veelluik te maken.
Eén van de luiken toont ons de vondst van de witstenen lijkkisten, waarin volgens de overlevering de beide Geelse heiligen werden begraven.
Waar en wanneer deze kisten gevonden en opgegraven zijn, is ons volledig onbekend. Maar het gebeurde wel meer dat men tijdens ontginningen in de 10de-11de eeuw op mysterieuze, vroegmiddeleeuwse graven stootte, aan de rand van de bewoonde wereld. In die periode begon het christelijk geloof door te dringen in het dagelijks leven en ontstond de behoefte aan christelijke vormen, formats om de religieuze oefeningen op te projecteren. Tegelijk was dit het moment van een beschavingsoffensief opgezet door de feodale heren en clerus. In Geel waren dat enerzijds de Berthouts, anderzijds de abdij van Tongerlo. Deze lijkkisten gingen de geschiedenis in als relieken; ze worden 8ste-9de eeuw gedateerd.

In de kisten werden volgens overlevering beenderen gevonden. In de ene suggereerde een rode lijktegel dat het om restanten van ene Dimpna ging.

Hoewel de relieken al op zijn minst sinds de 13de eeuw in Geel worden vereerd, duurde het tot 1975 eer ze voor het eerst aan een wetenschappelijk onderzoek werden onderworpen. Enkele artsen, waaronder een wetsgeneesheer, typeerden de stoffelijke resten anatomisch en wezen het merendeel toe aan een vrouw, en enkele beenderen aan een man.

In 2002 werden er stalen genomen van 5 beenderen voor een datering met C-14 door het KIK.
Het resultaat:

- de beenderen behoorden toe aan een jongere vrouw en een oudere man
- de personen in kwestie leefden ca. 700
- deze mensen kenmerkten zich door een continentaal dieet.
- Het kaaksbeen aan Gerebernus toegeschreven, bleek een valse reliek te zijn, afkomstig van een man die leefde ca. 1000.

Een ander voorwerp dat zich al minstens 8 eeuwen in Geel bevindt is een romaans reliekkist. Ze bevindt zich in het ciborium, het "kruiphuizeke" in St.-Dimpnakerk. Hier dienden de geesteszieken onderdoor te kruipen tot afwrijving van de ziekte. Volgens sommige bronnen zou dit schrijn dateren ca. 1000. Andere bronnen spreken dan weer van 1300. Dit schrijn bevatte de brokstukken van de witstenen lijkkisten, waarvan hierboven sprake.

Onderzoek van een doctoranda aan de ULB wees uit dat de kisten afkomstig zijn uit de groeve van Savonnières-en-Perthois (N. Frankrijk). Uit de reconstructie van de sarcofagen blijkt dat het in feite maar om 1 sarcofaag gaat, nl. een kist (bodem) en een deksel.
Moet de legende herschreven worden? Gaat het hier om de sarcofaag waarin het gebeente van de vermeende Dimpna begraven werd? Volgens Laure-Anne Finoulst werden vaak meerdere skeletten in eenzelfde sarcofaag gelegd. Maar het ging dan om overledenen die echtelijke banden of familiebanden hadden. Het antwoord op deze vragen wijkt wel af van de gangbare legende.

Onderzoek van het Romaans schrijn kan alvast één vraag beantwoorden: is de cultus ouder dan de legende?
Resultaat van het dendrochronologisch onderzoek:
Het schrijn is samengesteld uit Baltische eik. De bomen voor de 4 wanden werden gekapt ca. 1370, de bomen voor het dak ca. 1425. Het ontstaan van dit schrijn kadert volledig in de bouw van de huidige St.-Dimpnakerk die ca. 1349 gestart werd. Ca. 1400 worden de kruisbeuken in Brabantse gotiek opgetrokken.
Tweede helft van de 14de eeuw zal Dimpna zich gaan ontwikkelen van een algemene heilige, soort noodheilige, tot waanzinheilige. Dit wordt zeer duidelijk uit de vermelding van het soort pelgrims in de opeenvolgende aflaatbrieven. De eerste aflaatbrieven spreken van pelgrims, zonder nadere aanduiding. In 1412 is de specialisatie een feit: de aflaatbrief spreekt over vooral duivelsbezetenen die naar Geel komen. In de tweede helft van de 14de eeuw zullen ook de 'boeten' of noveenoefeningen vaste vorm krijgen. Het ritueel waaraan de pelgrims werden onderworden is doorspekt met oudere elementen:

- 3x daags een ommegang in of rond de kerk
- de zieke wordt gewogen en hij offerde aan St.-Dimpna zijn gewicht in koren: was in de M.E. een meer voorkomend gebruik (St.-Cornelius te Lier en te Ninove).
- 9 dagen in de kapel verblijven.

De H. Dimpna had een veel grotere uitstraling dan de gemiddelde gefingeerde heilige. Ze heeft ervoor gezorgd dat de 'Barmhartige Stede' een welvarende stad werd. Dimpna is de CORPORATE IDENTITY van Geel, het logo en tegelijk het icoon, de vlag waarachter Geel de moderne tijd tegemoet ging, de gouden draad van ons collectief bewustzijn. Ze heeft heel de geschiedenis door getuigd van teambuildende eigenschappen. Dat de controversen rond de H. Dimpna zich voordoen, bewijst dat de mythe van Dimpna tot de genetica behoort van de Geelse gemeenschap. De verzonnen heilige werd de realiteit van Geel.

Frieda Van Ravensteyn
Conservator
Vzw OMV Gasthuismuseum
Gasthuisstraat 1
B-2440 Geel